

“Bu hakîr esîr iken”: Hasan Esîrî'nin *Mi'yârü'd-Düvel*'inde Ben Anlatısı İzleri

Göker İnan*

“When this humble one was captive”: Traces of the Ego-Documents in Hasan Esîrî's
Mi'yârü'd-Düvel

Abstract ■ Each nation's perception of “ego” and the way it is expressed is shaped by its own cultural context. As in everything else, the environment in which individuals are born, age, and grow up has a fundamental influence on the way they identify themselves. Hasan Esîrî (d. after 1731-32), who lived in the last half of the 17th century and the first half of the 18th century and was raised as a member of the Ottoman society, is one example of a writer whose work allows us to examine this subject. Esîrî is an interesting character both in terms of his life and his work called *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, which is a general history and geography book he wrote. Besides the information gathered from the sources, he shared what he had encountered and experienced with expressions such as “this humble one” or “this poor one” in this work. Since the work is not an “ego-document” from the beginning to the end, the issues discussed can mostly be noticed between the lines. In this article, based on Hasan Esîrî's notes about himself, we try to catch clues about his self-narrative in the context of both his character and the people he interviewed.

Keywords: Hasan Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, Ego-Documents, Captivity.

Giriş

“Ben-anlatısı” kavramına girecek metinlerin genel olarak günlük, hatırat ve otobiyografik metinler gibi kişinin kendisinden bahsetmek üzere kaleme aldığı

* Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Bu makale 11-13 Mart 2020 tarihinde düzenlenmiş olan “Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları” başlıklı çalıştayda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir. Makaledeki metin alıntıları 2017 senesinde savunulan “Hasan Esîrî'nin *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri” başlıklı doktora tezinden yapılmıştır.

müstakil yazılar olduğu değerlendirmesi yapılır.¹ Söz konusu eserler baştan sona kadar belli bir maksada binaen (hatırat, sergüzeşt, şikayet/yakınma vb) yazılıp doğrudan müelliften bahsettikleri için *ego-documents* envanter için zengin birer malzeme ihtiva eder. Bununla beraber çeşitli eserlerin içerisine serpiştirilmiş hâlde bulunan ve *ben-anlatısı* kavramı altında değerlendirilebilecek kısımlar da göz ardı edilmemelidir. Bu noktada unutulmaması gereken bir husus da Doğu ve Batı kültürlerinin birbirinden farklı olduğu ve eserleri şekillendiren unsurların o toplumun belli başlı dinamikleri üzerine kurulduğu gerçeğidir. Nitekim “ben”i anlatma noktasında Batı kültüründe doğrudan “ego”yu ifade eden bir dil ön plandayken Doğu’da -muhtemelen İslamlığın da etkisiyle- daha çok “biz” veya “o” dilinin kullanılması dikkati çeker. Bu nitelikler doğal olarak telif edilen eserlere de yansımıştır. Modern öncesi dönem için konuşacak olursak Osmanlı müelliflerinin kaleme aldığı ve ben-anlatısı kavramı altında “müstakil” olarak değerlendirilebilecek eserler sınırlı sayıda iken² çeşitli sahalarda yazılan farklı türden yazmalarda müellifin kendi duygu ve düşüncelerine; hatta hayatına dair bilgilere sıkça rastlamak mümkündür. Bundan dolayı “ben-anlatısı” incelemelerinde kültürel yansımalar unutulmadan kapsayıcı araştırmaların yapılması zengin bir malzemeye ulaşmaya kapı açacaktır. Böylece söz konusu yazarın/toplumun düşünce dünyasına göre kavramların dışı yansıma şekli de tespit edilmiş olacaktır.

Osmanlı müelliflerinden Hasan Esîrî'nin (ö. 1144/1731-32'den sonra) XVI-II. asrın ilk yarısında kaleme aldığı *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*³ genel

1 Bu kavramla ilgili literatür değerlendirmesi ve ben-anlatısının sınırlarına dair bir tartışma için bkz. Selim Karahasanoğlu, “Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları”, *Turkish History Education Journal (TUHED)*, XVIII/1 (2019), s. 211-230.

2 Söz konusu “sınırlılık” iddiasını, araştırma alanı daha çok Osmanlı klasik devri tarih ve edebiyat metinleri olan bu satırların sahibinin bir hipotezi olarak değerlendirmek daha doğrudur. Zira -sosyal bilimler bağlamında konuşacak olursak- henüz tam bir veri envanterinin bile oluşmadığı alanlarda farklı bakış açıları ve yaklaşımların olması son derece doğaldır. Diğer taraftan Osmanlı klasik devrinde yazılan veya istinsah edilen eserlerin büyük çoğunluğunun Arapça ve İslâmî ilimlere ait telif, şerh ve haşiye tarzı eserler olduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. “Müstakil ben-anlatılarındaki sınırlılık” iddiasında bu husus da göz önünde bulundurulmuştur.

3 Eserin ismi makale boyunca “Mi'yârü'd-Düvel” ya da sadece “Mi'yâr” şeklinde kısaltılacaktır. Diğer taraftan Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa no. 683'teki nüshanın 1^a sayfasında kitabın adı “Mi'yârü'd-Düvel...” okunacak şekilde harekelenmiştir. “Düvel-milel” seciinden dolayı söz konusu tasarrufu müellife hamletmek de mümkündür. Nitekim klasik Arapça lügatlerde “devlet” kelimesinin yaygın cem'i olan “düvel”den başka şâz kullanımda “devel” ve “divel” imlaları da zikredilir. Fakat yazarın metindeki bazı harekelenme kusurları

itbarıyla bir tarih ve coğrafya kitabıdır. Buna ilaveten yazar, anlattığı şehre bir vesileyle uğramışsa oradayken yaşadığı bazı olaylardan ve “kendi”sinden de bahsetmiştir. Bu bakımdan *Mi'yârü'd-Düvel*, yukarıda belirtilen hususiyetler muvacehesinde doğrudan olmasa da dolaylı yoldan ben-anlatısı sahasına katkı sağlayan bir eserdir. Makalenin bundan sonraki kısmında Hasan Esîrî'nin hayatı ve eseri hakkında genel bir bilgi verilecek, ardından *Mi'yârü'd-Düvel*'de hem esaret yılları hem de sonrası için *ben-anlatısı* bağlamında ele alınabilecek kısımlar değerlendirilecektir.

Hasan Esîrî'nin Hayatı

Hasan Esîrî hakkındaki bilgilere büyük oranda *Mi'yârü'd-Düvel* üzerinden ulaşılmaktadır. Nitekim eserdeki ifadelerinden onun hicri 1064 (M. 1653-54) senesinde doğduğu,⁴ “Bursevî” tarzında herhangi bir nisbet kullanmıyorsa da Bursalı olduğu, çocukluk ve gençlik yıllarını bu şehirde geçirdiği anlaşılmaktadır.⁵ Gençlik yıllarında halkın tütün ve kahveye olan bağılılıklarından bahsederken “Bursa'da mahalleimizdeki Köse Hamamı...”⁶ ifadesini kullanmaktadır ki söz konusu hamam bugün Yeşil Türbe civarındadır. Buradan hareketle onun günümüzde Yıldırım ilçesi sınırlarındaki Yeşil Mahallesi'nde dünyaya geldiği tahmin edilebilir. Esîrî'nin babası “Şeyh Hüseyin” olarak bilinen mutasavvıf bir zattır.⁷ Evlenip evlenmediği ya da çocuk sahibi olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi tespit edilemeyen yazar, yalnızca babasından ve İstanbul Sultanahmet'teki Kabasakal Mahallesi'nde yaşayan ihtiyar bir ablasından bahsetmektedir.⁸

da dikkate alındığında makale boyunca literatürdeki yaygın kullanım olan “Mi'yârü'd-Düvel”i tercih ettiğimizi belirtmek isteriz.

4 Tespit ettiğimiz müellif nüshasında yazar, eserin müsveddelerini 1142 senesi sonlarında 78 yaşında iken bu nüshada topladığını belirtmektedir. Zikredilen yıl üzerinden hesaplandığında ise 1064 senesi civarında doğduğu ortaya çıkmaktadır. Bkz. Göker İnan, “Hasan Esîrî'nin Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)” (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2017, s. 2.

5 İnan, “Hasan Esîrî”, s. 2.

6 İnan, “Hasan Esîrî”, s. 1360.

7 Hasan Esîrî'nin babası Şeyh Hüseyin'in hangi tarikata mensup olduğuna dair bir bilgi mevcut değildir. Fakat eserinin başında belirttiğine göre Cebehâne-i Âmile zabıtları tarafından Şeyh Hüseyin Efendi oldukça sevilmiş ve muhtemelen kendisine intisap edilmiştir. Bkz. İnan, “Hasan Esîrî”, s. 2-3.

8 Esîrî *Mi'yârü'd-Düvel*'de Hindistan'dan İstanbul'a gelen bir elçinin ailesi ile birlikte Kapıcıbaşı Kara Bayram'ın evine yerleştiğini ve elçinin hanımının güzelliğinin İstanbul'da epey şöhret bulduğunu söyler. İstanbul ricalinin hanımları bu kadını merak edip görmeye

Eserinin hemen başında küçük yaştan itibaren okuyup öğrenmeye ve farklı diyarlar görmeye meraklı olduğunu belirten müellif;⁹ 1086/1676 senesinde, 22 yaşındayken Osmanlı ordusunda göreve başlamış ve uzun yıllar orduda çeşitli vazifeler almıştır. İlk katıldığı sefer 1678'teki Çehrin kuşatmasıdır. Ardından 1683'teki Viyana kuşatmasında kendisine serdengeçti kitâbeti vazifesi verilmiştir. “Esîri” olarak anılması ise 1683 II. Viyana Kuşatması akabinde Kutsal İttifak adı altında birleşen Avrupa devletlerinden Habsburglara esir düşmesi sebebiyledir. 1099-1100 (1687-1688/89) yılları arasında esaret hayatı yaşadığı; “Bu hakîr bin doksan dokuz ve bin yüz senelerinde Nemse'de esîr iken...” ifadesinden öğrenilmektedir. Zikredilen bilgi değerlendirildiğinde kendisi muhtemelen 1687'deki II. Mohaç Muharebesi'nde ya da onunla benzer bir kaderi paylaşan Temeşvarlı Osman Ağa gibi bir baskın sonucunda esir düşmüş olmalıdır.¹⁰ Kendi ifadelerinden yola çıkılarak doğum yılı olduğu tespit edilen 1064 senesi (M. 1653-54) dikkate alındığında esir düştüğü sırada yaşı 34-35 civarındadır. Esîri *Mi'yârü'd-Düvel*'in ömrünün sonlarına doğru nihai şeklini verdiği nüshasında esir düştüğü kişiyi Fransız asıllı bir kaptan olarak tarif etmektedir. Diğer taraftan *Mi'yâr*'ın birinci edisyonu diyebileceğimiz 1133-34 (M.1720-1722) senelerinde tamamlanmış olan metnin bir istinsahında efendisinin açık olarak ismini de yazarak “bu hakîrin mâliki olan Ceneral İştanonon” ifadesini kullanmıştır.¹¹ Eserin başka bir yerinde söylediklerinden yola çıkarak esaretten kurtuluş zamanına dair bilgiye de ulaşabilmekteyiz. Buna göre Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın 11 Muharrem 1101/25 Ekim 1689 tarihinde sadrazam olarak tayin edilmesinden kısa bir süre sonra hürriyetine kavuşmuştur.¹²

Esaret zamanlarını bir öğrenme fırsatına çevirmeyi bilen müellif,¹³ sonraki yıllarda Osmanlı ordusunda çeşitli görevlere getirilmiş ve bazı önemli seferlere

gelmişlerdir ve aralarında Hasan Esîri'nin ablası da bulunmaktadır. Söz konusu hanım İstanbul'da iken vebadan vefat etmiş, cenazesini de Esîri'nin ablası yıkamıştır. Bkz. İnan, “Hasan Esîri”, s. 872.

9 Bkz. İnan, “Hasan Esîri”, s. 92-93.

10 Temeşvarlı Osman Ağa da Hasan Esîri'yle aynı senede; yani 1099/1687-88'de Avusturyalılara esir düşmüştür. Osman Ağa Avusturya askerlerinin Arad kırsallarında yaptığı baskın sonucunda esir alınıp Fischer adlı bir teğmene verilmiştir. Bkz. Harun Tolasa, *Kendi Kalemiyle Temeşvarlı Osman Ağa* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1986), s. 19, 46-47.

11 İnan, “Hasan Esîri”, s. 16.

12 Bkz. İnan, “Hasan Esîri”, s. 1418.

13 Esirliği boyunca daha sonra *Mi'yârü'd-Düvel*'de kullanacağı veya Osmanlı'nın yapacağı seferlerde yol gösterici olacak bilgiler toplamıştır. Eserin farklı bölümlerinde çeşitli

iştirak etmiştir. Bunlardan dikkate değer olanları 1691'deki Salankamen Muharebesi, 1697'deki Zenta bozgunu ve 1710-11'de gerçekleşen Prut Seferi'dir. İlk iki muharebe arasındaki yaklaşık yedi yıllık sürede ve bundan sonraki dönemde serhatlerde Cebeci Ocağı yoklaması, mevacib dağıtımı ve kale mühimmatının teftişi gibi görevlerde bulunduğunu belirten yazar, birçok kişinin düşman korkusuyla bu tarz vazifelerden kaçındığını; fakat kendisinin farklı memleketler ve diyarlar görmek hevesiyle bu görevlere talip olduğunu söylemektedir.¹⁴

1699 senesinde imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti Arap coğrafyasında bir süreden beri devam eden sıkıntıları çözmek niyetiyle Doğu'ya yönelmiş; Basra, Bağdat, Halep ve Şam'da ciddi bir sorun olmaya başlayan urban ve bedevilerin kontrol altına alınması için bu bölgeye askerî kuvvetler sevk etmiştir.¹⁵ Hasan Esîrî de Bağdat'a gönderilen cebecilerden sorumlu olarak 1110/1699 senesinde "ağa" unvanıyla bu sefere katılmıştır.¹⁶ 1111/1700 senesinde Bağdat valisi İsmail Paşa azledilmiş, yerine Daltaban Mustafa Paşa (ö. 1114/1703) getirilmiştir.¹⁷ Daha sonra Şark seferlerine kumandan tayin edilen Paşa'nın emrinde Hasan Esîrî de isyankâr bedevilerle çarpışmış; hatta -aşağıda daha ayrıntılı ele alınacağı üzere- Abbasoğlu Selman üzerine yapılan seferde ölüm

vesilelerle bunlardan bahsetmektedir. Bazı örnekler için bkz. İnan, "Hasan Esîrî", s. 93, 95, 565-66, 1419, 1422, 1502.

14 1109/1698 tarihli bir vesikada Esîrî'nin Niş Kalesi'ndeki cebecilerin mevacibi için görevlendirildiği anlaşılmakta; bir sene sonra da Temeşvar Kalesi'nde yapılan cebehane ve tophane sayımlarında vazifeli olduğu görülmektedir. İnan, "Hasan Esîrî", s. 7-8. Esîrî'nin; "Temeşvar'ın mevcûd olan cebehâne ve tophânesini sıhhat ile yoklayup..." ifadesi, tespit edilen bir sayım defteriyle de örtüşmektedir. 29 Zilhicce 1110 / 28 Haziran 1699 tarihli bu defterde sayım işlemini gerçekleştiren Hasan Esîrî'den "Cebecilerbaşı halifesi Hasan Efendi" şeklinde bahsedilmektedir. Bkz. İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, B0035, s. 1-6. Beni defterden haberdar eden Menderes Velioglu'na çok teşekkür ederim.

15 Basra ve çevresindeki eşkıya ayaklanmaları hakkında bkz. Selim Hilmi Özkan, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, VI/11 (2008), s. 137-147. Yine isyanlar sebebiyle Birecik'te Abdurrahman Ağa tarafından tesisine teşebbüs edilen donanmanın ayrıntıları için bkz. Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Yeteri Kadar Bilinmeyen Bir Proje: Abdurrahman Ağa'nın 1700 (H.1111) Tarihli Gemi İnşa Faaliyeti ve Bazı Değerlendirmeler", *Belleten*, LXXXIV/300 (2020), s. 623-666.

16 İnan, "Hasan Esîrî", s. 8-9.

17 Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan v. dğr., I (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), s. 584.

tehlikesiyle burun buruna gelmiştir. Mustafa Paşa ile aralarında yaşanan diyalogları ve kendisiyle yapılan istişareleri eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹⁸

1118/1706 senesinde kendisine Bağdat defterdarlığı görevi verilmiştir.¹⁹ Esîrî *Mi'yârü'd-Düvel*'de bu görevde iken yaşadığı müsadere hadisesine de değinmektedir. Yaptığı muhasebe hesapları neticesinde Bağdat valilerinin bu şehrin gelirlerinden padişahın hazinesine gönderilmesi gereken miktarı öteden beri çeşitli hilelerle göndermediklerini ortaya çıkaran yazar, ayrıca bazı masraflar bahane edilerek İstanbul'dan para talep edildiğini tespit edince merkezden Bağdat'ın gelir ve giderlerini doğru ve ayrıntılı bir şekilde bildirmesi istenmiştir. O da Bağdat'a para gönderilmesine gerek olmadığı gibi buradan padişahın hazinesine irsâliye yollanmasına dahi imkân olduğunu söyleyerek İstanbul'a rapor etmiştir. Bunun üzerine devletten talep edilen paralar gönderilmediği gibi ayrıca padişahın hazinesine irsâliye istenmiştir. Bu hadiseden dolayı Esîrî'yi ağır bir şekilde azarlayan Bağdat valisi Eyüplü Hasan Paşa (ö. 1136/1724), onun bütün malını leventlere yağmalatmıştır.

...vâli tarafından azîm itâb çeküp ve dükeli varım zulmen alup ve levendâta yağma itdirüp Devlet-i Aliyye'ye sadâkat itdîğim için müttehem olup ile'l-ân humârını çekerim. (s. 1464)

Esîrî, Bağdat defterdarlığı görevinden beş yıl sonra 1123/1711'de Baltacı Mehmed Paşa (ö. 1124/1712) kumandanlığında Prut Seferi'ne katılmıştır. Prut Antlaşması'nın bir maddesi olarak Azak Kalesi arazi ve mühimmatıyla iade edilmiş,²⁰ sonrasında Hasan Esîrî de kethüda sıfatıyla kale muhafazasına tayin

18 Gerek isyankâr bedevilerle nasıl mücadele edileceğine dair gerekse de Ziyab Nehri'nin akış istikametinin eski yerine getirilmesi noktasında yapılan görüşmeler için bkz. İnan, "Hasan Esîrî", s. 1438-1450.

19 BOA, İE. TCT., 13/1451. Bu tarihten yaklaşık dört sene önce Ekim 1701-Ocak 1703 tarihleri arasını kapsayan 112 numaralı mühimme defterinde "eski başkethüda Hasan" hakkında yazılmış bir hüküm bulunmaktadır. Recep 1114/Aralık 1702 tarihli bu hükme göre Belgrad Kalesi'nde görevli Hasan'ın cebecibaşı tayin edildiği ve yerine birini vekil bırakarak acilen İstanbul'a gelmesi gerektiği belirtilmektedir (BOA, A. DVNSMHM.d., 112-1530). Esaret yıllarını Belgrad ve çevresinde geçirdiğini bildiğimiz müellif, *Mi'yârü'd-Düvel*'de burada herhangi bir görev aldığını belirtmiyorsa da hükümde adı geçen kişinin kendisi olma ihtimali hatıra gelebilir. Fakat yine eserinde 1110-1120/1699-1709 yılları arasındaki on seneyi Bağdat-Basra civarında geçirdiğini belirttiğinden (s. 808), söz konusu cebecibaşı tayinindeki kişinin Hasan Esîrî olmadığı açıktır.

20 Kemal Beydilli, "Prut Antlaşması", *DİA*, 2007, XXXIV, s. 360.

edilmiştir. Nitekim Rebiülâhir 1124/Mayıs 1712 tarihli bir mühimme kaydında İstanbul'dan Azak'a gemilerle muhafız olarak gönderilen neferlerden bir kısmının boğazdan geçerken Rumelihisarı'ndaki mahkumları serbest bırakmaya teşebbüs ettikleri, bunun üzerine Azak Kalesi muhafızı Hasan Esîrî'den bu kişilerin tespit edilerek kalebentliğe gönderilmelerinin istendiği belirtilmiştir.²¹ Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel* dışında bildiğimiz tek eseri olan *Hediyetül-Müslimîn*'i de 1126/1714 senesinde Azak Kalesi'nde kaleme almıştır.²² Bir sene sonra cebecibaşı vekili olarak İstanbul'a dönmüş ve *Mi'yârü'd-Düvel*'i yazmaya başlamıştır. Fakat İstanbul'da kısa bir süre kaldıktan sonra, "galebe-i udvân ve hased-i akrân i'lâmıyla Burusa'ya iclâ..." (s. 95) bilgisi dışında ayrıntı vermediği bir sebeple Bursa'ya sürülmüştür.

24 Recep 1133 tarihini taşıyan bir belgeden Mayıs 1721'de Kıbrıs defterdarlığı vazifesinde olduğu anlaşılmaktadır.²³ Adadan İstanbul'a gönderilen söz konusu arzın sol alt köşesinde "Bende Hasan Defterdâr-ı Hazîne-i Cezîre-i Kıbrıs" imzası, arkasında ise "Esîrî Şeyhzâde Hasan" ifadeli mührü yer alır.²⁴ Eserinde verdiği başka bir bilgiden de 1134/1721-22 senesinde bu görevden azledilerek "bi-hasebi'l-iktizâ (gerektiği için)" Mısır'a gittiği öğrenilmektedir.²⁵ Kendisi açık bir ifade kullanmasa da Mısır'a geçişini bir sürgün olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim buradayken İstanbul'a dönmeye niyetlendiğinde saray tarafından Sakız Adası'nda ikameti istenmiştir. Esîrî 1135/1723 senesinde ise cebecibaşı vekili olarak Limni Adası'na geçiş yapmıştır.²⁶ Artık seksen yaşına yaklaşan müellif, *Mi'yârü'd-Düvel*'e son şeklini bu adada iken vermiştir.²⁷ 1142/1730 senesinin yaz

21 BOA, A. DVNSMHM.d., 117-686.

22 Eserin ferağ kaydı şu şekildedir: "Der-Kal'a-i Azak terceme şode fi şehri Ramazâni'l-mübârek, sene 1126." Hasan Esîrî, *Hediyetül-Müslimîn*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, no. 683, 68^b.

23 Kendisi bu hususu şöyle belirtir: "galebe-i udvân ve hased-i akrân i'lâmıyla Burusa'ya iclâ ve bâdehü bâ-fermân yine İstanbul'a gelüp Kıbrıs defterdarlığı ihsân olunup..." İnan, "Hasan Esîrî", s. 95.

24 Bkz. BOA, AE. SAMD.III., 151/14821.

25 Bkz. İnan, "Hasan Esîrî", s. 95.

26 Georgios Theotokis ve Aysel Yıldız, "Diffusion of Military Knowledge in the 17th Century Ottoman Empire: The Case of Esiri Hasan Aga's "Advices to Commanders and Soldiers"", *Mediterranean Chronicle*, VIII, (2018), s. 110.

27 Eserde geçen "Bu fakîr galebe-i udvân ve hasûdân şerriyle Bâb-ı Devlet-i Aliyye'den dûr ve âkıbet işbu cezîre-i gam-âlûd olan Limni'de iskâna me'mûr olunmağla müdded-i medîd nesyen mensiyâ acz ü zarûret ızdırâbiyla kalup..." (s. 719) ifadelerinden Esîrî'nin bir süreden beri Limni Adası'nda bulunduğu anlaşılmaktadır. 1135/1723 senesinde cebecibaşı

aylarında başladığı bu son edisyonu²⁸ muhtemelen 1144 (1731-32) senesi içerisinde tamamlamıştır.²⁹ Hasan Esîrî'nin vefat yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir; fakat seksen yaşını aşmış olan müellifin son ikamet yerinin Limni Adası olduğu tahmin edilebilir.

Gayet hacimli olan *Mi'yârü'd-Düvel* dikkatli bir şekilde okunduğunda yazarın hayli renkli bir kişiliğe sahip olduğu görülecektir. Onda dünyayı tanıma isteği, yeni bilgiler edinme ve yazma şevki oldukça kuvvetlidir.³⁰ *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*'i yazarken temel kaynağı Avrupa'da 11 cilt hâlinde Latince basılan *Atlas Maior* olmuştur. Bunun yanında yine Avrupa sahasında kaleme alınmış tarih ve coğrafya kaynaklarından faydalanması yanında Doğu ve Batı saharalarında yazılmış başka eserlerden de istifade etmiş; Arapça ve Farsçalarla birlikte toplamda 50 kadar kaynaktan yararlanmıştır.³¹ Söz konusu bilgileri aktarırken yer yer kendi değerlendirmelerini eklemeyi, bizzat gördüğü şehirleri yazmayı, duyduğu ve tecrübe ettiği bilgileri kaydetmeyi de ihmal etmemiştir. Hasan Esîrî eserinin ilk edisyonunda İstanbul'un diğer şehirlere olan üstünlüğünü anlatırken 1134/1721-22 senesi itibariyle gezdiği şehirleri ve ülkeleri sıralamaktadır. Buna göre Anadolu, Rumeli, Bağdat, Basra, Mısır, Akdeniz ve adaları (Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Sakız, Limni), Rusya, Lehistan, Eflak, Boğdan, Erdel, Hırvatistan, Macaristan, Belgrad ve kalıntıları bugüne intikal eden Beç (Viyana) Kalesi arazisinin içi ve dışı ile Avusturya topraklarını etraflı bir şekilde gezmiştir.³² Eserinde bu toprakları anlatırken kimi zaman kendi yaşadıklarına ve gözlemlerine yer vermekte, böylelikle Osmanlı ben-anlatısına dair kayda değer bir malzeme sunmaktadır.

vekili olarak adaya geldiği bilindiğinden "müddet-i medîd" ifadesi en az sekiz senelik bir süreyi kapsamaktadır.

28 "İşbu bin yüz kırk iki senesi evâhîrinde ol tesvîdâtımız cem' ü tahrîre mübâşeret olundu." İnan, "Hasan Esîrî", s. 20.

29 Eserin ferağ kısmında herhangi bir bitiş tarihi bulunmamaktadır. Fakat eser içerisinde verilen son tarih H. 1144 senesidir. "Ol vakitden işbu bin yüz kırk dört senesine gelince..." İnan, "Hasan Esîrî", s. 1335.

30 Esîrî, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu no. 803'teki *Mi'yârü'd-Düvel* nüshasını seksen yaşında iken muntazam bir divanî kırmasıyla kaleme almıştır.

31 *Mi'yârü'd-Düvel*'de kullanılan kaynakların tafsilatı için bkz. İnan, "Hasan Esîrî", s. 45-50.

32 İnan, "Hasan Esîrî", s. 1802.

Mi'yârü'd-Düvel ve Misbâri'l-Milel'de Ben-Anlatısı İzleri

Hasan Esîrî *Mi'yârü'd-Düvel*'in çeşitli kısımlarında kendisini anlatmakta ve kişiliğine dair önemli bilgiler vermektedir. Onun bu hususta cömert davrandığı söylenebilir. Fakat Doğu kültürünün telif geleneğinde sık sık görüldüğü üzere eserinde kendisinden “ben” zamiriyle daha az; fakat “bu hakîr”, “bu fakîr” gibi ifadelerle sıkça söz etmektedir. Genel bir istatistik çıkarıldığında eserinde kendisinden yaklaşık olarak 70 kere “bu hakîr” ve yaklaşık 40 kere de “bu fakîr” şeklinde bahsettiği görülmektedir. Bunlar kimi zaman bir diyalogun içerisinde cevap sadedinde söylenmiş sözler olarak karşımıza çıkarken önemli bir kısmı da bahsettiği konu hakkındaki şahsi görüş veya tecrübelerinin beyanında yer alır. Hasan Esîrî *Mi'yârü'd-Düvel*'in hemen başında kendisi ve kişiliği hakkında önemli bilgiler paylaşır. Bunlardan öğrendiğimize göre henüz çocuk yaşta iken hikâye ve tarih kitapları okumaya başlamış, gece gündüz okuduğu bu kitapların etkisiyle kendisinde başka memleketleri görme ve onlar hakkında bilgi edinme arzusu yer etmiştir. Öyle ki bu arzu, aşka tutulmuş kişi gibi rüyalarına dahi girmiştir:

Bu hakîr-i pür taksîr vakt-i sabâvetimde ba'zî hikâye ve sergüzeşt kitâbları okumasına isti'dâd hâsıl itdikde ol tarafa terebbu' sevda'sı galebe idüp şeb u rûz ol hikâye kitâbları ve ba'zî tevârihe şugl ile tabî'at-i memâlik seyrine meyl idüp sevdayî âşık gibi derûnumda câygîr olup hâbda dahi çıkmazdı. (s. 92)

Hayatı hakkında bilgi verirken de değindiğimiz üzere bilhassa 1683 Viyana Kuşatması'ndan sonra tehlikeli sayılabilecek görevlere kimse gitmek istememiş; fakat Esîrî sırf başka memleketler görebilmek için bu vazifelere talip olmuştur. Böylelikle tıpkı çağdaşı sayılabilecek Evliya Çelebi (ö. 1684[?]) gibi³³ muharebeleri ve devlet görevlerini fırsat bilip yeni diyarlar ve ülkeler görmüştür.³⁴ Kendisi hakkında verdiği bilgiler değerlendirildiğinde oldukça girişken, dışa dönük, heyecanlı, yeni bilgiler öğrenme ve dünyayı tanıma aşkıyla dolu biri olduğu anlaşılan Esîrî, Azak'tan İstanbul'a döndüğünde *Mi'yârü'd-Düvel*'e son hâlini vermek için teşebbüse geçmiş; fakat buna imkân bulamayarak Bursa'ya sürülmüştür. Akabinde

33 Evliya Çelebi'nin aldığı vazifeler ve katıldığı seferler için bkz. Seyit Ali Kahraman, “İlk Savaş Muhabirimiz Evliya Çelebi” (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2013, s. 26-29.

34 “...ba'dehû Bec seferi zuhûr idüp ol seferden avdet olundukda her taraftan düşmen baş kaldırup berr ü bahrdâ işler çoğalup ekser-i serhadlerde cebehâne gitmek ve yoklamak için âdem ta'yîn itdiklerinde havflarından nâşî gitmeğe acz ü imtinâ' itdiklerinde vilâyet görmek için bu hakîr tâlib olup giderdim. El-hamdüli'llâhi te'âlâ bir zarar isâbet itmeyüp bu hizmetlerde çok vilâyet ve kal'a seyr itdim.” İnan, “Hasan Esîrî”, s. 92-93.

muhtemelen suçsuz olduğu anlaşılmış -ya da affedilmiş- ve tekrar İstanbul'a çağrılıp kendisine Kıbrıs defterdarlığı görevi verilmiştir. Esîrî bu tayini de ganimet bilmiş, adada iken tarih ve coğrafya ilminde yetkin keşiş ve ruhbanlarla görüşerek eseri için malzeme toplamıştır.³⁵ İki yıllık esaret dönemi de ona yeni lisan ve kitaplarla tanışma imkânı sağlamıştır. Macarca, Latince, İtalyanca ve Grekçe tarihlerden çok sayıda bilgi toplamış ve bunları yıllar sonra eserine dercetmiştir:

Bu hakîr Nemse'de esîr iken ol târîhlerden ve Macar ve Latin ve Talyan ve Yûnân târîhlerinden vâfir şey intihâb ve icmâl ve ihtisâr üzre tahrîr itmiş idim.” (s. 95)

Hasan Esîrî'nin, aynı sene içinde esir düştüğü anlaşılan Temeşvarlı Osman Ağa'ya nisbetle çok daha rahat bir esaret hayatı geçirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim esir kaldığı dönemde Belgrad'da yeni diller öğrenme ve hatta öğretme imkânı bulmuştur. Arkadaşlık kurduğu Fransız asıllı bir papazla Avrupa devletleri ile Osmanlı arasındaki mücadeleleri konuşarak kritik etmiş; bahsedilen papaz bu süre zarfında Esîrî'den Türkçe öğrenmiştir.³⁶ Yine kendisinden ve esaretinden söz ederken hizmetinde bulunduğu generalin de ilme ve öğrenmeye meraklı biri olduğunu söylemektedir. Gece gündüz tarih sohbetleri yapan, devlet idaresi ve asker talimi gibi hususlarda konuşmayı seven General İştanodon, Hasan Esîrî'den Osmanlı'nın kullandığı Arap harfleri ve rakamlarını öğrenmiştir. Ayrıca tertip edilen kibar meclislerine onu da götürmüş ve meclisteki latifelere dâhil etmiştir.³⁷ Esîrî yeri geldikçe efendisine sorduğu sorularla ve duyup öğrendikleriyle hem Avusturya ordusu hem de devlet işleyişi hakkında önemli bilgiler toplamıştır.³⁸

35 “...galebe-i udvân ve hased-i akrân i'lâmiyla Burusa'ya iclâ ve ba'dehû bâ-fermân yine İstanbul'a gelüp Kıbrıs defterdârlığı ihsân olunup vardıkda ilm-i târîh ve coğrafiyede kâmil, atik keşiş ve ruhbanlar bulup anda dahi ba'zı tahrîr olundu.” İnan, “Hasan Esîrî”, s. 93.

36 “Aslı Fransız, Belgrad'da ikinci papas ile dost olup her gün görüşüp ve Türkçe öğrenmeğe ve okumağa heves idüp ol bizden ve bu hakîr andan ba'zı suâl idüp yazardık.” İnan, “Hasan Esîrî”, s. 565-566.

37 Efendisi farklı milletlerden üst rütbeli kumandanların olduğu bir mecliste Hasan Esîrî'ye oradaki şahısları göstererek “Bunu bilir misin?” gibi sorular yöneltilmiş ve cevabında yine kendisi “Fransızlar küçük Türktür.” ve “Nemseliler sığırdır.” gibi benzetmeler yapmıştır. Fransızlara “küçük Türk” denmesinin sebebi Osmanlılar ile yaptıkları anlaşmalara; Avusturyalılara “sığır” denmesi ise çok yemek yiyip çok şarap içmelerine bağlanmıştır. Bkz. İnan, “Hasan Esîrî”, s. 559.

38 “Evsâf-ı tabl ve surnâ” başlığı altında Avusturya askerî düzeni hakkında bilgi verirken bizzat izlediği askerlerin tüfek talimini şu şekilde tasvir etmektedir: “Ve askerlerini tüfenk ilminde

Hatta eserinin başka bir yerinde efendisiyle Habsburg taburlarını iki sene boyunca gezdiğini ve böylelikle düşman ordusu hakkında hatırı sayılır bir mâlumat topladığını belirtmektedir:

...iki seneden ziyâdece Nemse'ye esîr olup ol sebep ile çok vilâyetlerin görüp ve cümle saltanatları ahvâline muttali' oldum. Ve behâmız gelince üzerimize ta'yîn olunan kapudan ebnâ-yı papasdan ve aslı Fransâdan olmağla şeb u rûz şugli ve sohbeti tevârih ve nizâm-ı memleket ve ta'lîm-i asker ve tedbîr-i sefer olup ve bu hakîrden hurûf-ı tehecçi okuyup ve erkâm ta'lîm iderdi. Ve bu hakîr çok ahvâllerini müşâhede ve ba'zıların suâl ve ba'zıların istimâ' ile ekser umûrlarına ve saltanat ahvâllerine küllî vukûf tahsîl itdüğimden mâ'adâ... (s. 93)

Bu hakîr Nemse'de esîr iken iki sene tâbûrıyla ma'an gezdirüp dâimâ her ahvâllerini ve tedbîr ü tedârükleriniecessüs ü tafahhus ve tasavvurdan hâli olmayup ve hîn-i muhârebeye girüsüne gice ile asker ta'yîn idüp ale's-seher ordusunu basmadan gayri âsân u müvecceh tarîkını müşâhede itdüm... (s. 1502)

Esaretten kurtulduktan sonra bütün bu gözlem ve tecrübelerini devlet erkânı ile de paylaşmıştır. 1689-1691 yılları arasında sadrazamlık yapan Fâzıl Mustafa Paşa ile görüşmeleri bu konuda dikkat çekicidir. Paşa'nın sadarete getirilmesinden kısa bir süre sonra hürriyetine kavuşan müellif, yıllar önce Çehrin seferinde tanıştığı Eğinli Mehmed Ağa ile konuşmuş ve ona verdiği askerî taktiklerin son derece önemli olduğu anlaşılınca bunları Fâzıl Mustafa Paşa'ya da anlatması istenmiştir.³⁹ Öncesinde Hasan Esîrî ile aralarında geçen konuşmaları Mustafa Paşa'ya aktaran Eğinli, Paşa'nın "Ol âdemi bana getir!" emri gereği bir gece Esîrî'yi Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkarmıştır. Yazarın sıkça kendisinden bahsettiği bu bölümler sade bir dil ve betimlemelerle anlatılmıştır. Soğuk bir kış gecesi Paşa'nın çadırına giren Hasan Esîrî; ocakta kütük, ortada da ısınmak için bir mangal olduğunu ve

şol mertebeye ırgürmişlerdür ki bu hakîr esîr iken bin kadar atlıyı karşıya karşı dizüp aynıyle rehâvî ve beyâtî makâmında o usûl ile tüfenk atdıklarını birkaç defa seyr itdim ki gûyâ beste okurlar gibi tüfenk atarlar." Esîrî ayrıca bu bölümde tüfek taliminin yazı ile tam ifade edilemeyip bizzat görmek suretiyle anlaşılabilceğini söyler. "Fasl der-beyân-ı nizâm-ı asker ve ba'zı umûr-ı saltanat-ı Cermanya ya'ni Nemse ve tevâbî ihâ" başlığı altında uzun uzadıya Habsburgların ordu düzeninden, asker taliminden ve bölüklerden bahsetmektedir. Bkz. İnan, "Hasan Esîrî", s. 531-554.

39 Eğinli Mehmed Ağa ile Hasan Esîrî'nin birçok gece buluşup savaş stratejileri üzerine gizlice konuşmalar yaptıkları, Eğinli'nin Esîrî'ye söylediği "Her ahşam bunda bulunmak gereksin. Halk dağıldıktan sonra seninle meşveretim ve suâlîm var. Ben seni yanına âdem ta'yîn idüp konağına gönderirüm." ifadesinden anlaşılmalıdır. İnan, "Hasan Esîrî", s. 1419.

Fâzıl Mustafa Paşa'nın bir yorganı dizlerine kadar çektiğini yazmaktadır. Paşayı teşrifat gereğince selamladıktan sonra geri çekilen Esîrî, ilk olarak "Sen nerede esir oldun?" sorusuyla karşılaşmıştır. "Belgrad'da." cevabını "veren müellif, ardından kendisine Belgrad, Semendire, Niş, Vidin ve buradaki kaleler hakkında yöneltile soruları cevaplamıştır. İki yıl süresince yaptığı gözlemlerin neticesi olan stratejik görüşlerini aktaran Esîrî'ye, konuşmanın ilerleyen dakikalarında "Bir asker tertibi tahrîr itmişsün, anı nereden ahz itdün?" diye sorulmuştur. Hiçbir yerden almadığını, hepsini kendisinin çizerek hazırladığını söyledikten sonra bu çizimleri Mustafa Paşa'ya teker teker açıklamıştır. Çadırda Mustafa Paşa, Eğinli Mehmed Ağa ve Tezkireci Nigâhî Efendi ile birlikte ağa rütbesinde iki kişinin daha olduğunu söyleyen yazar, verdiği askerî istihbarattan sonra Mustafa Paşa'nın son derece memnun olduğunu belirtmiş ve çıkarken kendisine bir çıkın içinde yüz Macar altını ihsan edildiğini kaydetmiştir. Sonraki günlerde Mustafa Paşa ile tekrar görüşen müellif; bu sefer de Avusturya'da gördüğü, tombazlarla köprü yapımı hakkındaki fikirlerini paylaşmıştır. Bu görüşmelerden sonra kurtuluş fidyelerini denkleştirerek özgürlüğüne kavuşan Esîrî, tekrar orduya katılarak vazife almıştır.⁴⁰ Semendire, Vidin, Niş gibi bölgelerin geri alınmasında gerek Eğinli Mehmed Ağa gerekse de Sadrazam Mustafa Paşa'yla paylaştığı askerî tecrübe ve taktiklerin faydalı olduğu anlaşılmaktadır.

Hasan Esîrî'nin askerî anlamdaki müşahede ve yorumları yalnızca Avusturya ordusu hakkında değildir. İlk seferi olan 1678'deki Çehrin ile 1711'deki Prut Savaşı'na katılması sebebiyle Rus ordusu hakkında da intibalar edinmiş ve bunları eserinin kendisinden bahsettiği kısımlarında zikretmiştir. Rus askerinin korkak olduğuna; fakat Ruslar arasında orduda yer alan Kazak ve Kalmakların cesur ve harp noktasında tecrübeli olduklarına değinen Esîrî, Kazakların bilhassa tüfek atmakta; Kalmakların ise at binmede mahir olduklarına işaret etmiştir.⁴¹ Esîrî bütün bu izlenimlerini Azak Kalesi'ndeyken bölgenin idari âmiri Recep Paşa'yla paylaşmıştır. "Paşa hazretleri bu fakîr ile mahfî müşâvere idüp..."⁴² ifadesinden Recep Paşa ile Esîrî'nin askerî hususlardaki istişarelerini diğer devlet ricaliyle olduğu gibi gizlice gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Çerkes-Kirman üzerine sefer yapmak arzusunda olduğunu söyleyen Recep Paşa'ya cevaben Hasan Esîrî; "Bu fakîr dahi..." sözleriyle başlayarak Prut zaferi sonrası Rusya ile karşılıklı barış (mu-salaha) için uğraşıldığını, böyle bir adımla kargaşa büyüyecek olursa kendisinin

40 İnan, "Hasan Esîrî", s. 1422-1423.

41 İnan, "Hasan Esîrî", s. 740.

42 İnan, "Hasan Esîrî", s. 689.

sorumlu tutulabileceğini söylemek sefer hareketinin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Sonra da bahsedilen durumları sultana ne şekilde arz etmesinin uygun olacağını detaylı olarak anlatmıştır. Onun fikirlerini beğenen Recep Paşa, konuşmaları kimseye söylememesini tembihlemiş ve ertesi gün de Esîrî'ye değerli bir kürk giydirmiştir. Recep Paşa bu istişareye uygun şekilde arza hazırlandığı sırada da Rusya ile antlaşma imzalanmıştır:

...âsân vechle fethini ta'rif ü takrîr itdiğimde te'emmül ü tefekkür idüp ve olacağını dahi kemâl mertebe akli ihâta ve müşâhede idüp ve bu hakîre "Bu sırrı kimseye söyleme!" diyü tenbîh idüp ve irtesi gün bir bahâne ile bir Azak nâfesi kürk giydürüp ve bu minvâl üzre arz eylemek üzre iken musâlaha olunup ve hudûd kat'ına âdemler ta'yîn olunduğı haberleri geldi. (s. 690)

1699-1709 yılları arasındaki 10 seneyi Bağdat-Basra civarında geçiren yazar, Şark serdarı olan Daltaban Mustafa Paşa ile bilhassa Doğu'da büyük bir problem teşkil eden bedevi ayaklanmalarıyla ilgili pek çok hususta istişarelerde bulunmuştur. "Gâyet cebbâr ve sert âdem" olarak tarif ettiği Mustafa Paşa'nın kimi zaman gün içinde dört beş kere kendisini çağırıp muharebe konusunda görüştüğünü belirtmiştir. Bu kadar sık görüşmeyi de İstanbul'daki gibi sefer işlerini iyi bilen neferlerin Şark bölgesinde pek olmamasına bağlamaktadır. Hasan Esîrî'nin Daltaban Mustafa Paşa ile aralarında geçen uzun konuşmaları özetlediği "Kendü ile sırran ve alâniyeten münâza'a ve münâkaşamız çokdur. Tahrîr olunsa bir cild kitâb olur ve belki sığmaz." ifadesi müellifin mücadeleci ve hakkı söylemekten çekinmeyen tarafına da ışık tutmaktadır.⁴³

Kendisi gibi esaret hayatı yaşamış ve bir süre sonra fidyesini ödeyerek özgürlüğüne kavuşmuş askerlerin birikmiş ulufeleri meselesinde sergilediği hakperest tavır da dikkat çekicidir. Hasan Esîrî bu konuyu bilhassa önemsemektedir ve görüşlerini askerî meselelerde olduğu gibi gerek Eğinli Mehmed Ağa gerekse de Fâzıl Mustafa Paşa ile açıkça paylaşmıştır. Hem devletin ağır harplerden dolayı içinde bulunduğu müzayaka hem de bazı kişilerin sadrazamı ikna etmesi sonucunda o dönemde genel bir teamül olarak esirlikten kurtulanlara herhangi bir timar ya da zeamet verilmemekte, birikmiş ulufeleri için de herhangi bir işlem yapılmamaktadır. Esîrî söz konusu askerlere bakışı; "Anlar esîrlikde gözleri korkmuşdur. Asker

43 Ziyab Nehri için yapılan düzenlemeler için bkz. Mehmet Topal, "Bağdadlı Nazmî-zâde Murteza'nın İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab Adlı Risalesine Göre Ziyab Seferi ve Nehirde Yapılan Düzenlemeler", *Osmanlı Devleti'nde Göller ve Nehirler*, ed. Şakir Batmaz, Özen Tok, I (Kayseri: 2015), s. 71-85.

içinde bulunmaları iyi değildir diyü aslâ bir esîri sarây kapusından içerü komazlardı.” şeklinde dile getirmiştir. Bu yanlış düşünceden dönülmesi noktasında öncelikle Eğinli ile konuşan yazar, karşılığında “Hazînenin müzâyakası var. Niçe bin âdem geçmiş ulûfe da'vâ ider. Ben senin esâmîni [Mustafa Paşa'ya] söyledüm. Anı tashîh idecek oldu. Ammâ kimseye söyleme.” cevabını almıştır.⁴⁴ Kendisine gösterilen bu ayrımcılığı diğer esirlere karşı yapılmış bir haksızlık olarak gören Esîrî; “Sultânım, itmen bunı! Gazâyâ gitsenüz gerek. Zulümleri ref itdük dîrsiz, bundan büyük zulm olur mı? (...) Esîr olanlara böyle zulm ve hakâret idüp bed-du'âlarını alırsız. Her birleri sokaklarda ağlayup bed-du'â idüp gezerler.” demiş ve verdiği bu cevaptan sonra düşünceye dalan Eğinli Mehmed Ağa bir müddet sonra gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Kendisinden sıkça bahsettiği bu bölümlerde betimleme kabiliyetini de iyi kullanan yazar, Eğinli'nin söz konusu ulufe mevzusu için Fâzıl Mustafa Paşa ile bir görüşme ayarladığını söylemiş ve bu noktadan sonra diyalog, müellif ile Paşa arasında gerçekleşmiştir. Yine bir gece yarısı Paşa ile görüşen Esîrî, muharebe ve zafere dair bazı “alâmetler” (savaş taktik ve stratejileri) paylaştıktan sonra esame⁴⁵ tashihi için arzuhâlini sunmuş; arzuhâl okunduktan sonra kabul edilip “buyruldu”⁴⁶ yazılması için Mustafa Paşa emir vermiştir. Ardından birikmiş 55 akçelik mevacibi için de ulufe arzuhâlini takdim eden Esîrî, bu girişimi sonrasında Paşa'nın tebessüm ederek “Esâmin tashîh olduğuna kanâ'at itmeyüp ulûfe de mi istersin?” dediğini yazmaktadır. Bundan sonra söz hakkı isteyen Hasan Esîrî şunları söylemiştir:

Hakk te'âlâ seni mu'ammer eylesün! Şer' u kânûna yapışup bu kadar zulm ref eyledinüz. Bu esirlere merhamet itmezsenüz cümle zulümlerden eşedd olur!” diyüp mukaddemâ Eğinli Muhammed Ağa'ya söylediğim sözleri cümle söyledüm. Sükût idüp bir şey söylemedi. “Buyur” diyüp ulûfe arzuhâlimi buyurdu. (s. 1423)

44 Esîrî'ye yapılan ayrımcılık ve bu hususun kimseye söylenmemesi meselesi bir çalışmada Fâzıl Mustafa Paşa ile Hasan Esîrî arasında geçen bir diyalogda yaşanmış gibi gösterilmişse de (Theotokis ve Yıldız, “Diffusion of Military Knowledge”, s. 108-109) bunun Eğinli ile Esîrî arasında gerçekleştiği açıktır. *Mi'yârü'd-Düvel*'in ilerleyen satırlarında da görüleceği üzere Mustafa Paşa ile Esîrî arasında ulufe tediyesi hususunda herhangi bir “gizlilik” şartı konuşulmamıştır.

45 Yeniçerilerin künyelerinin kayıtlı olduğu ulufe defteri anlamında kullanılır. Bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), s. 546-47.

46 “Osmanlı diplomatiğinde yüksek rütbeli görevlilerin kendilerinden aşağı mevkilerde bulunanlara gönderdikleri emirler için kullanılan bir terim.” Mübahat S. Kütükoğlu, “Buyruldu”, *DİA*, VI, 1992, s. 478.

Uygulanan sistemin zulüm ve kul hakkına girmek olduğunu savunan Esîrî'nin sözleri Mustafa Paşa'ya tesir etmiş olacak ki çavuşbaşı ağaya emir verilmiş ve Hasan Esîrî'nin fidye parasını biriktirmeye çalıştığı da hesaba katılarak kendisine Macar altını cinsinden ödeme yapılması emredilmiştir.⁴⁷ Yazar, Fâzıl Mustafa Paşa'nın bu görüşmeden sonra esaret sebebiyle ulufesi birikenlerin mağdur edilmemesine dair emir çıkarttığını belirterek devlet bazında söz konusu icraata kendisinin vesile olduğuna gönderme yapmıştır.⁴⁸ Onun uzun uzadıya aktardığı bu konuşmalar, yukarıda temas edildiği üzere karakter yapısına dair de ipuçları barındırmaktadır. Nitekim padişahattan sonra devletin en önemli kişisi karşısında münasip bir üslupla görüşlerini açıkça dile getirebilmesi, kararlı ve cesur yapısının yanında hakkını sonuna kadar arayan ve kendisiyle aynı esaret kaderini paylaşan arkadaşlarının da hakkını muhafaza etmekten geri durmayan biri olduğuna işaret etmektedir.

Mi'yârü'd-Düvel boyunca dikkat çeken bir diğer husus, Esîrî'nin yer yer "kavl-i hakîr" ya da "bu hakîrin kavli" "bu hakîrin mülâhazası" gibi ifadelerle kalmadığı görüş ve durumlar için kendi yorumlarını dile getirmesidir. Onun bu tavrı coğrafya ve tarih kitaplarından sadece nakilcilik yapmadığını, aynı zamanda hadiseleri eleştiri süzgecinden geçirip makul görmediği noktalarda kendi fikirlerini de söyleyen bir yazar olduğunu göstermektedir.⁴⁹

Hasan Esîrî'nin bazı konular hakkındaki tenkit ve değerlendirmeleri doğrudan olmasa da dolaylı olarak "ben"liğine ışık tutmaktadır. Örneğin 1134/1722 senesinde Sakız Adası'ndayken Rodos mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ile görüşmüş ve Paşa kendisinden *Mi'yârü'd-Düvel*'in ilk edisyonu diyebileceğimiz nüshayı incelemek üzere talep etmiştir. Bir gece beraber iftar yaptıktan sonra Esîrî'nin kitapta Girit Adası'nı anlatırken bu adada salkımı 40 vakıyye⁵⁰ ağırlığında üzüm yetiştiğini söylediği kısma atıf yapan Abdurrahman Paşa, yazara başka bir ilginç bilgidен

47 "Alup ve ihrâm ucunu öpüp kapudan çıkacak vakitte 'Çavuş-başı ağa, vezndâr-başıya haber gönder. Bunun ulûfesi her ne ider ise cümle Macar altını virsün. Zîrâ behâsına virür.' didi." Hasan Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel*, Hekimoğlu 803, vr. 365^a. (Tezde hatalı olarak "dizdâr" şeklinde okunan kelime [s.1423] "vezndâr" olarak düzeltilmiştir.)

48 "Ve ben gıtdikden sonra sözi yolunda 'Bu âdemlere zulm olup ve hem nizâm-ı askere halel virür bir ahvâldür, şimden sonra arzuhâl ile gelen esîrlere mâni' olmasunlar.' diyü tenbîh ider." İnan, "Hasan Esîrî", s. 1423.

49 Eserin müellif hattı olan nüshasının zahriye sayfasına yazdığı "ellefihu ve cema'ahu..." (kitabı telif eden ve derleyen) ifadesiyle *Mi'yârü'd-Düvel*'in tercüme yanında telif hususiyetini de bizzat vurgulamıştır.

50 Bir vakıye/vukiye bir okka karşılığı olup müellifin yaşadığı dönemde 1230 ile 1280 gram arasında değişiklik göstermiştir. Bkz. Cengiz Kallek, "Okka", *DİA*, XXXIII, 2007, s. 338.

söz eder. Şöyle ki; Sakız Adası'ndaki Mesina denilen köyde bir keresinde sapı bir adam boynu kadar ve her bir tanesi turunç büyüklüğüne yakın üzüm yetiştir. Herkes bu üzümü görmek için tarlaya hücum etmiş ve adanın önde gelenleri "Belki İstanbul'a bir şekilde haber ulaşır üzümün köküyle beraber gönderilmesi ferman olunur..." endişesiyle bu hadisenin duyulmamasına azami önem göstermişlerdir. Hasan Esîrî bu bilgiye güvenmeyip itiraz etmişse de o esnada mecliste bulunan yaklaşık 20 kişi buna bizzat şahit olduğunu, kimisi de kökünü çıkartmaya yardım ettiğini söylemiştir. Yazar ancak bundan sonra ikna olabilmıştır.⁵¹

Esîrî'nin kendisinden bahsetmek suretiyle görüşlerini aktardığı bir diğer kısım da Rodos Adası'nın halkı hakkında bilgi verdiği bölümdedir. Müellif 1722 senesinde Mısır'dan dönerken hem hava şartlarının uygun olmaması hem de gemi yolculuğunun kendisini rahatsız etmesi sebebiyle Rodos Adası'nda 20 gün kadar konaklamak zorunda kalmıştır. Tarih kitaplarında Rodos halkının sert, cimri ve misafir sevmeyen bir topluluk olarak vasıflandırıldığını belirten Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel*'in birinci edisyonunda da ada halkı için "müsâfir sevmeyenler" ifadesini kullanmıştır.⁵² Fakat kaldığı kısa süre zarfında daha önce kitaplardan nakil suretiyle yazdığının doğru olmadığını görmüş ve eserine son şeklini verirken bu bilgiyi tashih etmiştir. Adaya geldikten sonra ikamet için birkaç yerden davet geldiğini belirten müellif, iskeleye yakın bir eve yerleşmiş ve insanların kendisine çokça ikramda bulunduğunu kaydetmiştir. Bunları okuyanlarda oluşabilecek; "devlet görevlisi olması sebebiyle cömertlik gösterildiği" düşüncesini izale etmek için de adaya gelen "a'lâ ve ednâ müsâfirinin" hepsine aynı şekilde muamele edildiğini belirtmiştir. Aynı şekilde et, meyve ve ekmek gibi gıda maddeleri az olup da halk bunlara "üşüşse" ve yolcu/misafir kişiler de o yiyeceklerden almaya gitse herkesin geri çekilerek misafire öncelik tanıdığını yazmıştır.⁵³

51 "Bu hakîre itimâd gelmeyüp ta'accüben itirâz itdiğimde meclisde olan deryâ beğlerinden ve a'yân-ı vilâyetden yigirmi kadar âdem 'Vâkî'dür!' [diyü] şehâdet itdiler ve 'Kökünü dahi çıkartdıkl' diyü nakl itdiler." İnan, "Hasan Esîrî", s. 1223. Esîrî Kıbrıs'ta defterdarker adanın kuzeydoğu ucunda kalan Karpaz kazasında yetişen incirlerin iriliğine dikkat çekmiş ve 4-5 adet incirin bir okkadan (1200 gr.) fazla geldiğini ifade etmiştir (s. 1209).

52 Yine ilk edisyonunda Rodos halkını rivayetlerden hareketle "sert tabiatlı, cimri ve denî" olarak vasıflandırmıştır. Hatta adada birisi bir üzüm bağının yanına gelip bir salkım üzüm talep etse "bu öksüz malıdır" denilerek bir bahane ile verilmediğini; çarşı ve pazardaki satıcının istediği akçeyi alamayacağını anlayınca da aynı şekilde "öksüz malıdır" diyerek satmaktan vazgeçtiğini söyler. Müellif "öksüz malıdır" ifadesinin artık bir darb-ı mesel olduğunu yazmaktadır. Bkz. Hasan Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, no. TY4122/II, vr. 337a.

53 "...me'külâta müte'allik nân ve lahm ve meyve, bu misillü bir şeyin killetinden nâşi halk

Esaret yıllarında Avusturya topraklarında gördüğü düello da yazarın dikkatini çekmiştir. Fransa kaynaklı olduğunu söylediği düellodan “imtihan”⁵⁴ olarak bahseden Esîrî, yaşanan ölüm hadiselerinden sonra bu vuruşma şeklinin “Koca Kral” olarak bahsettiği XIV. Louis tarafından Fransa’da yasaklandığını söylemektedir.⁵⁵ Düellonun hem silahlı hem de silahsız şekilde yapıldığını belirten müellif, silahla icra edilen düellonun daha çok kibar ve beyzadeler arasında yaygın olduğunu ekler. Bir hadisenin düelloya bağlanması için çeşitli gerekçeler vardır. Kimi zaman anlaşamadıkları bir meseleden dolayı birbirlerine “meydana okurlar” iken kimi zaman da “avretler hâtırı için” mücadele ederler ve bu temaşaları kadın-erkek herkes izler. Silahla yapılan düelloların ölümle sonuçlandığı da vâkidir:

Ve ba’zı mahal aralarına nizâ’ vâki’ olup birbirlerini meydâna okurlar ve hasmâne cenk idüp sâirleri temâşâ iderler (...) Sultât ve ba’zı fuzûl beğzâde ve kibâr-zâdelerde tabanca ile imtihân ve cenk itmeleri dahi vâki’ olur. Tabanca ile cenk itmek avretler hâtırı için olur. Şöyle ki bunlarda bay u gedânın elbette bir ma’şûkası ve dil-dâdesi olup hiç tehî âdem yokdur. Ol ma’şûkaları mâbeyninde “Benim âşıkım, senin âşıkından bahadur ve yiğitdür.” diyü nizâ’ itmeleriyle ol ecilden imtihân olduklarında ekseriyâ bunlar birbirlerini tabanca [ve] tüfenk ile imtihâna da’vet iderler. Ve bu imtihânlarında âdem helâk olmak dahi vâki’ olur. (s. 505)

Hasan Esîrî’nin herhangi bir düelloya şahit olup olmadığını bilemiyoruz; fakat esaret yıllarını geçirdiği ülkenin yaygın bir âdetini kendi zaviyesinden ayrıntılı olarak anlatması dikkate değerdir.

Müellifin kendi ağzından anlattığı bir diğer olay da Şark seferinde yaşadığı ölüm tehlikesidir. Basra, Daltaban Mustafa Paşa kumandanlığında 1701 senesinde İran Şiasının elinden geri alınmış ve hemen ardından bu bölgedeki isyankâr bedevilerle mücadeleye girilmişti. Söz konusu urban eşkiyalarından biri de uzun yıllar etrafına topladığı kabilelerle büyük bir birlik oluşturan Abbasoğlu Selman’dır. Eserde “Sefer-i Abbas-oğlu ve Hafr-ı Nehr-i Ziyâb” adıyla müstakil bir

üşüp izdihâm olsa, bir müsâfir dahi ol şeyden almağa varsa cümlesi girü çekilüp ol müsâfir almadıkça kendüler almazlar.” İnan, “Hasan Esîrî”, s. 1231.

54 Metinde kullandığı şekliyle “âdet-i imtihân”.

55 Gerçekten de XIV. Louis saltanatı zamanında 1689’da yayınlanan bir deklarasyonda düellonun kaldırılması için ciddi bir mücadelenin verildiği görülmektedir. Bkz. Cem Doğan, “Düellonun Tarihi ve Osmanlı Düellocuları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/1 (2013), s. 673.

başlık açan Esîrî, bu bölümde Osmanlı ordusunun yürüyüşü ve konaklaması hakkında da bilgiler vermektedir. Bağdat'tan kalkılıp önce Hille'ye, ardından Murad Suyu kenarına gelinmiştir. Bundan sonra nehrin kenarından çölün içlerine doğru yürüyüş başlamış ve bu harekât sırasında Abbasoğlu'nun adamları görüldüğü andan itibaren savaş pozisyonuna geçilmiştir. Metrisler kazılmaya başlanırken her görevlinin yanına da eli tüfekli muhafızlar verilmiştir. Kürt beylerinden gelen destek ve Şehrîzor'dan katılan takviye kuvvetlerle beraber Osmanlı birlikleri daha da kuvvetlenmiştir. Bu sırada Hasan Esîrî de Cebeci Ocağı'ndan 120 kadar sipahiyle beraberdir. Düşman safları hakkında bilgi edinilip savaş düzeni alındıktan sonra iki ordu karşı karşıya gelmiş ve savaş öncesinde Osmanlı topraklarında yaşayan bedevilerin, devrin padişahı II. Mustafa'yı hiçbir şekilde tanımadıklarına dair şöyle bir konuşma geçmiştir:

[Müftü] “Hây imdi ki ne mene askersiz! Dost mısız düşman mısız?” didikde öteden biri çağırıp “Çi dost! Selmân Hân'ın askeriyiz!” didikde “Yâ bunda neye geldiniz?” diyüp anlar dahi “Sizi kırmağa geldük!” didikde “Ya sizin Mekke ve Medîne pâdişâhı Sultân Mustafa'ya itâ'atiniz yok mudur?” diyüp “Çi Sultân Mustafa? Bizim pâdişâhımız Selmân Hân'dur!” diyü “Memleket anındur!” diyü cevâb virdiklerinde müftî yüzünü beri çevirüp üç kerre savt-ı a'lâ ile “Yürün Bismillâh! Yürün Bismillâh! Yürün Bismillâh!” diyü iki ellerin salup çağırıldıkda... (s. 1440)

Esîrî'nin bindiği alaca renkli Mısır atı, harbin kızıştığı bir sırada bedevilerin etrafını sarması ve darbeleri sonucunda devrilmiş ve Hasan Esîrî de yere düşmüştür. Uzun boylu bedevi bir fellah, onu tuttuğu gibi kılıç darbelerine karşı kalkan olarak kullanmak istemiş; fakat Cebeci Ocağı'ndan Selman adında birinin yetişmesiyle Esîrî ölümden kurtulmuştur. Selman elindeki tüfekle bedeviye öyle bir vurmuştur ki tüfeğin tepesindeki horoz, adamın ensesinden içeri girmiş ve kundak kısmı da kırılmıştır. Acının şiddetinden “sığır gibi” bağırın fellah, Esîrî'yi peftere (hallaç tokmağı) gibi fırlatmış; Hasan Esîrî birkaç takla attıktan sonra yetişen askerler sayesinde kurtulmuş ve bedevi Arap öldürülmüştür. Yazarın, yaşadığı bu heyecan dolu sahneyi tasvir ederken eserin genelinden farklı olarak sık sık “ben” zamirini kullanması da dikkatten kaçmamaktadır:

Bu hakîr bir ahrec Mısır atı üzerinde idüm. Arkamda kırmızı yağmurluk, atın her bir ayağına ve başına on Arab sarılıp kimi “Dahîlek paşa!”⁵⁶ dir ve kimi “Bölük-baş!” ve kimi “Ağa!” dir. Ve at dahi cengi hiss idüp ağzıyla kapup ve ayağıyla

56 “Sana sığındım!” anlamında Arapça bir ifade.

çarpar. Ammâ urıyorurlar. Kılıcı cân havfıyla “Dahilek!” diyüp atın ayaklarına sarılırlar. Ve âkıbet atı yıkdıklarında ben düşüp ve bir uzun bedevî fellâh beni kapup ve matrak bilmekle kılıç salladıkca beni karşı virür. Hele İmâm-ı A’zamlı Selmân nâm bir cebeci tûfenginin tabanca semtiyle ensesinden öyle urdı ki tabancanın horozı beynine girüp ve tûfenginin kundağı kırıldı ve cân acısıyla sığır gibi bağırup beni peftere gibi atdıkdâ bir-iki takla kılup hele anı tutup ve beni kaldırup ol Arab’a kılıç üşürüp katl itdiler. (s. 1441)

Yaklaşık bir saat süren bu kanlı muharebe Osmanlı birliklerinin zaferi ile neticelenmiş, bedevilerin kimisi öldürülmüş kimisi de Murat Nehri’nde boğulmuştur. Daltaban Mustafa Paşa diri olarak ele geçirilen esirlerin de boynunun vurulmasını emretmiştir. Savaşın ardından kurulan mecliste Mustafa Paşa muharebede yararlılık gösterenlere hilat giydirilmesini emretmiş ve kendi sırtından çıkardığı hilatin Hasan Esîrî’ye verilmesini istemiştir. Onun Esîrî’ye olan bu iltifatı hâliyle birçok kişi tarafından anlaşılamamıştır. Bu hareketin sebebinin yalnızca Paşa’nın “mukarrepleri” tarafından bilindiğini söyleyen müellif, konuya dair açıklamalar da yapmıştır. Buna göre Daltaban Mustafa Paşa, Esîrî’nin birkaç sene önce Eğinli Mehmed Ağa ve Fâzıl Mustafa Paşa ile görüşmelerinden haberdardır. Hasan Esîrî’nin onlara verdiği çizimleri ve stratejik taktikleri bilmekte ve bundan dolayı onun askerî tecrübelerine güvenmektedir. Bedevilerin isyanı ve onlara karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiği noktasında kendisiyle sık sık görüşmeler yapmıştır. Paşa’nın kendisine yönelttiği “Bu melâ’inin üzerine ne tedbîr ile varalım?” şeklindeki sorulara gayet açık cevaplar verdiğini; fakat zaman zaman arada gerginlik yaşanıp münakaşa da ettiklerini kaydeden Esîrî, buna rağmen “...yine bir iş iktizâ ider, çağırdup suâl iderdi.” ve “...umûr-ı seferi bi’l-küllîye bilür âdem olmamağ-la gün olurdu ki dört-beş kerre çağırdı.” diyerek bir şekilde istişare ettiklerini ve bunların sonucunda muvaffak olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Daltaban Mustafa Paşa’nın bizzat sırtından çıkardığı kaftanın Esîrî’ye giydirilme sebebi de ortaya çıkmaktadır.⁵⁷

57 Esîrî’nin Daltaban Mustafa Paşa ile arasında geçen görüşmeler için bkz. İnan, “Hasan Esîrî”, s. 1141-1450.

Sonuç

Hasan Esîrî'nin *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* adlı eseri genel bir tarih ve coğrafya kitabı olması itibariyle müstakil olarak ben-anlatısı kategorisinde değerlendirilecek bir çalışma değildir. Zira müellif bu eseri kendi hikâyesini anlatmak amacıyla değil, yabancı topraklara gidemeyenlerin *Mi'yârü'd-Düvel*'i okumak suretiyle oraları gezip görmüş gibi olmaları ve kolayca bir arada bulunamayacak bilgileri bu eserde toplu şekilde okuyabilmeleri gayesiyle kaleme almıştır. Bununla birlikte eserde çeşitli vesilelerle verdiği bazı bilgiler “ben-anlatısı” konusundaki araştırmalara malzeme sağlayacak mahiyettedir. Esîrî'nin kendisinden bahsettiği bölümlerden makalede değinilenler, toplamda 400 varlığı aşan bu hacimli eserin satır aralarından derlenmiştir. Söz konusu notların hepsi bir makale hacmini aşacağı için de genellikle dikkat çekici hususlara yer verilmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki onun yazdıkları arasında yaklaşık iki yıl süren esaret hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Bu noktada kendisiyle benzer bir kaderi paylaşan ve aynı yıl esir düştükleri anlaşılan Temeşvarlı Osman Ağa kadar cömert davranmamıştır.

Esîrî'nin kendisinden bahsettiği kısımlar gerek karakterine ayna tutması gerekse de şahit olduğu hadiselerle, tanıdığı ve görüştüğü devlet adamlarına dair bilgiler taşıması bakımından önemlidir. Anlattıklarından yola çıkarak onun birçok sefere iştirak etmenin kazandırdığı tecrübe ve esaret senelerinin de verdiği olgunlukla bilhassa askerî-stratejik anlamda devletin önde gelen isimlerini etkilediği söylenebilir. Osmanlı devlet ricali ile yaptığı görüşmeleri aktarırken yeri geldikçe esaret yıllarına göndermeler yapmakta, orada iken edindiği tecrübeleri ve topladığı istihbarî bilgileri devlet ricaliyle paylaşmaktadır. Böylelikle sınırlı sayıdaki esaret bilgileri buralardan toplanabilmektedir. Benzer şekilde onun anlattıklarından yola çıkarak karakterine ışık tutan bazı ayrıntıları yakalamak da mümkün olmaktadır. Önce Eğinli Mehmed Ağa, daha sonra ise Fâzıl Mustafa Paşa ile konuşarak esir düşenlerin birikmiş ulufelerinin ödenmemesi gibi süregelen bir yanlış düzelttirmesi ve bu noktada yalnızca kendisine gösterilen iltiması kabul etmeyerek arkadaşlarının da hakkını savunması onun hak gözeten bir tarafı olduğuna işaret etmektedir. Zorba ve sert bir insan olarak tarif ettiği Daltaban Mustafa Paşa ile sefer hususunda münakaşaya varacak derecede sert tartışmalara girişmesi ve en sonunda onu ikna etmesi, cesur ve aynı zamanda doğru bildiği konularda ısrarcı biri olduğu intibahını uyandırmaktadır.

Verdiği taktiklerle Balkan ve Avrupa coğrafyasındaki bazı kalelerin geri alınmasında katkısının bulunduğunu ima eden ve Şark seferlerinde paylaştığı stratejilerin etkili olduğunu söyleyen Esîrî, askerî bakımdan isabetli görüşlere sahip

olduğunu vurgulamıştır. Fakat kişinin kendisinden ve başarılarından sıklıkla bahsettiği eserlerin umumiyetle subjektif bir bakış açısı taşıdığı unutulmamalıdır. Bu bağlamda Hasan Esîrî'nin kitap boyunca öz eleştiriden uzak kalması ve birçok hususta gadre uğradığını belirtmesi dikkatten kaçmamaktadır. Örneğin birkaç kez azil ve sürgüne maruz kalan yazarın, ayrıntılı gerekçeler belirtmeden konuyu “galebe-i udvân”, “bi-hasebi'l-iktizâ”, “hased-i akrân” gibi ifadelerle geçiştirmesi ben-anlatısı bağlamında üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken noktalardan- dır. Bu sözleri kendisini savunup haklı çıkarmaya yönelik mi, yoksa bir hakikati en kısa şekilde belirtip geçmek için mi kullandığını anlamak elbette zordur. Yine de söz konusu azillerden kısa süre sonra yeni vazifelere -bazen de daha yüksek makamlara- getirilmesi Esîrî'nin gerçekten suçsuzluğuna karine olabileceği gibi, yaptığı hizmetler hesaba katılarak devlet tarafından affedildiğine de işaret olabilir. Bütün bunların yanında yönetimde ve orduda gördüğü problemleri kendi şahsi tecrübelerinden yola çıkarak açık ve samimi bir dille yazması, bunları şifahen de gerekli mercilerle paylaşmak suretiyle çözüm önerileri sunması Esîrî'nin yaptığı işe ve devletine olan bağlılığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Fakat tekrar söylemekte yarar var ki birçok Osmanlı klasik devri yazarı gibi onun da kendisine ve karakterine dair bilgiler ancak eserindeki “bu hakîr / bu fakîr” gibi ifadeler üzerinden yakalanabilmektedir. Onun için modern öncesi dönem metinlerinde bu tarz kalıp ifadelerin göz ardı edilmeyip değerlendirilmesi hiç şüphesiz zaman içinde tekâmül edecek olan Osmanlı ben-anlatısına ciddi bir katkı sağlayacaktır.

“*Bu hakîr esir iken*”: *Hasan Esîrî'nin Mi'yârü'd-Düvel'inde Ben Anlatısı İzleri*

Öz ■ Her milletin “ben” algısı ve bunu ifade şekli kendi kültür havzasında şekillenir. Bireylerin doğup büyüdüğü ve yetiştikleri muhit her konuda olduğu gibi kendilerini ifade biçimlerinde de temel bir etkiye sahiptir. XVII. yüzyılın son yarısı ile XVI-II. asrın ilk yarısında yaşamış ve Osmanlı toplumunun bir ferdi olarak yetişmiş olan Hasan Esîrî de (ö. 1731-32'den sonra) bize bu konuda malzemeler sunan yazarlardandır. Gerek hayatı gerekse de kaleme aldığı genel bir tarih ve coğrafya kitabı olan *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* adlı eseriyle ilgi çekici bir şahsiyet olan Esîrî, bu eserinde kaynaklardan topladığı bilgilerin yanında yeri geldikçe gördüklerini, başından geçenleri ve edindiği tecrübeleri “bu hakîr” veya “bu fakîr” gibi ifadelerle paylaşmıştır. Eser başından sonuna kadar bir “ben-anlatısı” olmadığından söz konusu hususlar daha çok satır aralarında izlenebilmektedir. Bu makalede Hasan Esîrî'nin kendisini anlattığı notlardan yola çıkılarak hem karakteri hem de görüştüğü kişiler bağlamında ben anlatısına dair ipuçları yakalanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Hasan Esîrî, *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, Ben-Anlatısı, Esaret.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Yazma Eserler

- BOA, Ali Emiri Üçüncü Ahmed (AE. SAMD.III.), 151/14821.
 BOA, Bab-ı Âsaftı Mühimme Defterleri (A. DVNSMHH.d.), 112-1530.
 BOA, Bab-ı Âsaftı Mühimme Defterleri (A. DVNSMHH.d.), 117-686.
 BOA, İbnülemin Tevcihat (İE. TCT.), 13/1451.
 Hasan Esiri: *Hediyetü'l-Müslimin*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, no. 683.
 Hasan Esiri: *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, no. 803.
: *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, no. 4122/I-III.
Defter-i Cebehâne ve Tobhâne-i Temeşvar, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, B0035.

Kitap, Makale ve Tezler

- Beydilli, Kemal: "Prut Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 2007, s. 359-362.
 Doğan, Cem: "Düellonun Tarihi ve Osmanlı Düelloocuları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/1 (2013), s. 663-689.
 Emecen, Feridun: "Hasan Paşa, Eyüplü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVI, 1997, s. 336-337.
 İnan, Göker: *Hasan Esiri'nin Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel İsmli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)*, (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2017.
 Kahraman, Seyit Ali: *İlk Savaş Muhabirimiz Evliya Çelebi*, (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2013.
 Kallek, Cengiz: "Okka", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, 2007, s. 338-339.
 Karahasanoğlu, Selim: "Ben-Anlatıları: Tarihsel Kaynak Olarak İmkânları, Sınırları", *Turkish History Education Journal (TUHED)*, XVIII/1 (2019), s. 211-230.
: "Buyruldu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1992, s. 478-480.
 Özkan, Selim Hilmi: "XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, VI/11 (2008), s. 137-147.
 Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1993.
 Polat, Süleyman: "Osmanlı Devleti'nde Yeteri Kadar Bilinmeyen Bir Proje: Abdurrahman Ağa'nın 1700 (H.1111) Tarihli Gemi İnşa Faaliyeti ve Bazı Değerlendirmeler", *Belleten*, LXXXIV/300 (2020), s. 623-666.
 Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi: *Târih-i Râşid ve Zeyli*, I-III, haz. Abdülkadir Özcan v. dğr., İstanbul: Klasik Yayınları 2013.
 Theotokis, Georgios ve Yıldız, Aysel: "Diffusion of Military Knowledge in the 17th Century Ottoman Empire: The Case of Esiri Hasan Ağa's "Advices to Commanders and Soldiers"", *Mediterranean Chronicle*, VIII (2018), s. 105-142.
 Tolasa, Harun: *Kendi Kalemile Temeşvarlı Osman Ağa*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları 1986.
 Topal, Mehmet: "Bağdadlı Nazmî-zâde Murteza'nın İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyab Adlı Risalesine Göre Ziyab Seferi ve Nehirde Yapılan Düzenlemeler", *Osmanlı Devleti'nde Göller ve Nehirler*, ed. Şakir Batmaz, Özen Tok, I, Kayseri: 2015, s. 71-85 .